

УДК 821.112.2.0*Рас

ОЛЕНА КОБЗАР

(Полтава)

ХТО ВІН, БАРОН МЮНХГАУЗЕН?*Ключові слова:* література для дітей, пригод, подорожі, фантазія, барон Мюнхгаузен.

Сучасні глобалізаційні процеси і розвиток світових комунікацій та медійних засобів дозволяють українським дітям долучитися до скарбниці світової літератури і культури, завдяки чому усвідомити свою належність до світової спільноти. Активізувати цей процес – мета нової Програми зі світової літератури для 5–9 класів (автор Ніколенко О.М., 2012 р.), яка ставить перед навчальними закладами такі завдання: ознайомлення учнів із найкращими зразками оригінальної й перекладної літератури («золотого» фонду класики й сучасної); посилення інтересу до вивчення іноземних мов у процесі читання творів зарубіжних письменників; формування поваги до різних мов, культур, традицій, толерантного ставлення до всіх народів, народностей, рас і національностей. Саме «сучасна література має підготувати учнів до входження в сучасний світ, допомогти інтегруватися в соціокультурне середовище, знаходити спільну мову з однолітками різних країн і народів» [2, с. 4].

Одним із творів, рекомендованих для уроків позакласного читання (за вибором учителя) у 5-му класі, є «Дивовижні пригод, подорожі й бойові подвиги барона Мюнхгаузена» Бюрґера Г. і Распе Р.Е., авторам та головному персонажу якого присвячена ця стаття.

Книга про дивовижні пригод, подорожі й бойові подвиги барона Мюнхгаузена залишається однією з найвідоміших розповідей-небувальщин, якими захоплюються і сьогоднішні дітлахи. Такими надзвичайними розповіді стали тому, що їх переповіли надзвичайно цікаві люди. Так, першим, власне оригінальним, автором цих історій був справжній німецький барон Ієронім Карл Фрідріх фон Мюнхгаузен. Рід Мюнхгаузенів великий: з XII століття він нараховує майже 1300 осіб, 50 з яких живуть ще й нині.

Цей рід справді знатний: серед його представників – вісім міністрів німецьких земель, засновник одного з найстаріших німецьких університетів у місті Геттінгені Герлах Адольф фон Мюнхгаузен, ботанік і агроном Отто фон Мюнхгаузен, декілька письменників, серед яких «перший поет Третього рейху» Беррис фон Мюнхгаузен та ін. Однак найвідомішим судилося стати саме Ієроніму, котрий у генеалогічній таблиці роду має номер 701.

Народився він у 1720 році в Німеччині в містечку Боденвердері у сім'ї старшого лейтенанта кавалерії Георга Отто фон Мюнхгаузена (був восьмою дитиною), що і визначило його подальшу біографію. За традицією шляхетних військових родів Ієронім фон Мюнхгаузен у 13 років почав служити при брауншвейзькому дворі, а в 1737 році як паж був направлений у Росію до молодого герцога Анто́на Ульрі́ха Брауншвейзького, нареченого, а потім чоловіка принцеси Анни Лео-

польдівни. У липні-серпні 1737 року Мюнхгаузен брав участь в облозі і штурмі Очакова (Миколаївська область України) під командуванням фельдмаршала Мініха. Військові спогади про ці події барон пізніше пародійно переповість своїм знайомим, а потім письменник Р. Распе надрукує їх у вигляді байок про політ на ядрі, про їзду на половині коня та ін.

«Правдиві» історії барона стали такими популярними, що послухати їх збиралися не лише друзі, а й не знайомі баронові люди, особливо коли він заїжджав у сусідні міста Гамельн, Ганновер, Геттінген. Так, у Геттінгені громадяни з нетерпінням чекали на приїзд Мюнхгаузена, збираючись у ресторанчику готелю «Король Пруссії», де звичайно зупинявся барон, щоб послухати його веселі й цікаві історії. Один із них згадував у своїх мемуарах: «Звичайно барон починав розповідати після вечери, закуривши свою величезну люльку з коротким мундштуком і поставивши перед собою стакан гарячого пуншу... Він жестикулював усе виразніше, руками крутив на голові свій маленький чепурний паричок, його обличчя все жвавішало й червоніло, і він, зазвичай дуже правдива людина, віддавався у ці хвилини своїм фантазіям» [3, с. 55].

Військова кар'єра Ієроніма фон Мюнхгаузена йшла стрімко вгору: в 1738 році він разом із герцогом брав участь у турецькій кампанії, у 1739 році вступив у чині корнета в Брауншвейзький кірасирський полк, командиром якого був герцог. У 1741 році Анну Леопольдівну було призначено правителькою, а герцога Антона Ульріха – генералісімусом. Мюнхгаузен отримав чин поручика й командування лейб-компанією (першою, елітною ротою полку). Однак Єлизаветинський переворот, який відбувся в тому ж році і скинув брауншвейзьку родину, перервав його стрімке просування по службі майже на 10 років. Незважаючи на репутацію зразкового офіцера, Мюнхгаузен отримав черговий чин (ротмістра) після численних письмових прохань тільки в 1750 році. У 1744 році він командував почесною вартою, яка зустрічала в Ризі наречену цесаревича – принцесу Софію-Фрідеріку Ангальт-Цербстську (майбутню імператрицю Катерину II) [1, с. 73].

У чині ротмістра Мюнхгаузен узяв відпустку на рік «для надзвичайних і необхідних потреб» і від'їхав у Боденвердер, який дістався йому при розподілі сімейних володінь. Однак на службу в Росію він так і не повернувся, через що в 1754 р. був відрахований як особа, що самовільно залишила службу. Мюнхгаузен певний час сподівався добитися вигідної відставки (яка давала, крім престижного чину, право на пенсію), однак безрезультатно, тому до кінця життя підписувався як ротмістр російської служби [1, с. 94].

Отримавши у спадок землю та залишивши військову службу, Мюнхгаузен жив звичайним життям поміщика: підтримував гарні стосунки із сусідами, часто їздив із ними на полювання. Однак таке «прісне» життя мало влаштовувало бравого барона, тому він у колі друзів «прикрашав» його розповідями-небилицями зі свого минулого. У нього виявився неабиякий талант оповідача у жанрі, який у Німеччині називали «мисливські анекдоти». Слава барона-оповідача росла, однак він ніколи не збирався друкувати свої історії. Вони самі поширювалися у Нижній Саксонії, спочатку в усному переказі, потім у вигляді маленьких збірок

веселих історій, які розповідав нібито якийсь «М-г-з-н». Одна з таких збірок без указання автора перевидавалася чотири рази. У 1761 році граф Рохус Фрідріх Лінар опублікував три історії, які він міг почути в Дарені, де жила сестра Мюнхгаузена, Анна фон Фрідаг, яку барон часто відвідував. У 1781 році з'явилася «Мюнхгаузіада», автор якої також залишився невідомим. Перші збірки розповідей про дивовижні пригоди, подорожі й бойові подвиги барона Мюнхгаузена з ім'ям барона на обкладинці в Англії у 1785 році видав Рудольф Еріх Распе, який утік туди з Касселя (що неподалеку від Боденвердера) і злидарював у вигнанні та сподівався отримати за них гонорар. Чи зрадив барон неочікуваній славі? Аж ніяк, оскільки разом із популярністю вона принесла йому ім'я «барона-брехуна», яке, на його думку, робило його в очах людей гідним висміювання. Роздратування з цього приводу зіпсували йому останні роки життя.

Біографія самого Рудольфа Еріха Распе так само надзвичайна. Він народився у Ганновері у сім'ї гірника, колекціонера мінералів та скам'янілостей Христіана Распе. Його мати походила зі шляхетної пруської родини, тому дитині дали відповідну освіту: у 1755 році Еріх Распе вивчав юриспруденцію в Геттінгені, природничі науки та філологію у Лейпцигу. З 1762 р. працював писарем у Ганновері, згодом влаштувався на посаду секретаря міської бібліотеки. Робота з книгами сформувала у молодого вченого надзвичайне прагнення відкриттів. Так, після страшного землетрусу у Ліссабоні, в результаті якого загинуло близько 100000 людей, Р. Распе звернувся до вже забутих досліджень англійського фізика Роберта Гука про природничу історію земної кулі, поглибивши їх теоріями про вулканічне походження та виникнення нових островів і гір. Природнича історія землі, описана Р. Распе, вважається однією з найцікавіших теорій про Землю 18 ст. Однак не лише геологія цікавила молодого дослідника. За часи роботи у бібліотеці Р. Распе відкрив та опублікував шість невідомих раніше манускриптів Готфріда Лейбніца, переклади античного поета Оссіана та старовинні балади англійського письменника Томаса Персі. Ці літературні знахідки спонукали Р. Распе самому взятися за перо: він написав лицарський романс часів Середньовіччя «Гермін і Гунільде», який був названий критикою «першим німецьким романсом» і став основою написання німецьких балад («Леонора» Г. Бюргера). Ці публікації відкрили перед Р. Распе двері Геттінгенського та Лондонського наукових товариств.

З 1767 р. Р. Распе став професором у колегіумі Кароліnum і водночас оглядачем антикварного і нумізматичного кабінетів у Касселі, маєтку місцевого ландграфа. На замовлення заможного графа Вальмоден-Гімборна він склав каталог його зібрання картин і скульптур, завдяки чому познайомився з видатними людьми свого часу, як-от Бенджаміном Франкліном, Вінкельманном, Гердером. У Касселі Р. Распе став куратором музею Фрідеріціано, опублікував у 12-томному каталозі понад 15000 творів мистецтва, медалей, монет місцевого графа. Однак його доходів не вистачало для того способу життя, яким він жив, тому він був постійно в боргах, що спровокувало його до крадіжки цінностей (зокрема монети вартістю 3000 талерів), які проходили через його руки. Коли у вересні 1774 року крадіжка відкрилася, Р. Распе був змушений залишити Кассель, а після видання ордеру на його затримання втікати до Голландії, а в серпні 1775 року – до

Англії. Однак його «брудні справи» в Німеччині стали відомі у всій Європі, через що вченого було позбавлено всіх титулів і викреслено із членів Королівського наукового товариства.

Глибокі знання і вагомий авторитет літератора та фахівця-геолога дозволили Р. Распе реалізувати себе і в Англії. Його залучали до здійснення різних проектів, зокрема він брав участь у впорядкуванні колекції Дж. Таффі, каталог якої видав у 1791 році французькою й англійською мовами. Однак постійного місця роботи він так і не знайшов. У 1794 р. вчений мав намір закласти у Макросі (Ірландія) вугільну шахту, але наприкінці того ж таки року помер від висипного тифу.

Незважаючи на те, що ім'я Р. Распе після викрадення ландграфських раритетів набуло скандальної слави, його добре знали й цінували як науковця. Распе вважався надзвичайно талановитою і розумною людиною, «Каталог п'ятисот відомих авторів Великобританії» називав його серед найавторитетніших письменників як «заслуженого і шанованого іноземця».

Проте для сучасного читача Р. Распе залишається відомим не своїми науковими досягненнями, а тому, що саме він видав першого «книжного» «Мюнхгаузена». Це сталося наприкінці 1785 р. (перші опубліковані історії з'явилися в німецькому «Путівнику для веселих людей» (1781, 1783). Письменник опрацював матеріал із «Путівника» і перетворив його в цілісний твір, об'єднаний образом оповідача і завершеною структурою. Лейтмотивом цієї книги є ідея покарання брехні, вона побудована як типова англійська книга, зорієнтована на жителів Британських островів, і містить низку епізодів, цікавих і найбільш зрозумілих саме англійцям. Пригоди Мюнхгаузена є самостійним твором, який водночас має прямі паралелі з фольклорною німецькою традицією та літературними творами («Правдива історія» Лукіана, «Мандри Гуллівера» Дж. Свіфта та ін.).

Проте деяких епізодів, чи не найвідоміших в анонімному тексті «Мюнхгаузена» (наприклад, політ на ядрі), у книзі Р. Распе не було. Їх написав німецький поет Готфрід Аугуст Бюргер, твір якого перетворив Мюнхгаузен з героя суто англійського твору на всесвітньо відомий літературний образ.

Готфрід Бюргер був сином сільського священика, який не мав часу цікавитися його вихованням та освітою. Лише завдяки зусиллям дідуся в 1764 році його направили в університет міста Галле вивчати теологію, а в 1768 році – в Геттінген штудіювати юриспруденцію. За час навчання Бюргер потоваришував із відомими просвітниками Генріхом Бойе, Йоганом Воссом, Йоганом Бістером, почав свою літературну та наукову діяльність. Поет друкував свої твори у Геттінгенському «Альманасі муз», пізніше був його редактором, видавши у ньому дві збірки власних віршів (1778 і 1789 рр.). Численні вірші Бюргера мали баладно-трагічний зміст, однак він писав також і сатиричні, політичні, комічні й дидактичні вірші та любовну лірику, найвідомішою з якої є балада «Ленора».

Однак сьогодні Г. Бюргера пам'ятають насамперед завдяки його книзі «Походи та пригоди барона Мюнхгаузена», яка була написана у 1786–1789 рр. у традиціях середньовічних побрехеньок. Підґрунтя книги склали історії історичного Карла Фрідріха барона Мюнхгаузена, анонімно опубліковані у 1781 році й художньо опрацьовані Рудольфом Распе. Г. Бюргер не лише переклав їх німець-

кою мовою, а й виклав у власній художній манері, створивши найпопулярніший і найвідоміший сьогодні твір. Проникливий читач побачив в історіях походів веселого шукача пригод гостру сатиру на прусських баронів, вояків-самодурів, які вихвалялися один перед одним своїми «подвигами», а у соціальному оточенні барона – абсурдність і брехливість феодально-абсолютистського державного ладу. Тобто побрехеньки барона були насправді не лише проявом його буйної, але необразливої фантазії, а талановитою пародією. Саме «Пригоди Мюнхгаузена» Г. Бюргера було перекладено багатьма мовами і проілюстровано такими відомими художниками, як Даніель Ходовікі і Йоган Руль.

У 1988 р. було знято фільм «Пригоди барона Мюнхгаузена» у США, а кількома роками пізніше – «Той самий Мюнхгаузен» у Росії. Численні мультфільми та дитячі вистави про пригоди Мюнхгаузена доводять, що без таких людей, як барон – дотепних, винахідливих, – наше життя було б прісне й нецікаве.

У багатій біографії героя простежується також зв'язок з Україною. Так, збереглися документи, які свідчать, що Мюнхгаузен якийсь час перебував на українській землі. У липні-серпні 1737 року він брав участь в облозі і штурмі Очакова (Миколаївська область України) під проводом фельдмаршала Мініха. Його військові спогади пізніше були пародійно обіграні Р. Распе у вигляді байок про політ на ядрі, про їзду на половині коня. Отже, всі його пригоди тут (як він стверджує) – чистісінька правда!

Як бачимо, популяризація книги про дивовижні пригоди, подорожі й бойові подвиги барона Мюнхгаузена має на меті не лише долучити дитину до захопливого читання, але й розвинути її фантазію, уяву та творчі здібності. Знайомство із «правдивими» історіями невгамовного барона допоможе школярам відчувати радість читання, навчить їх не губитися в складних обставинах, із гумором долати будь-які складні життєві ситуації. Водночас мета твору – за допомогою слова залучити дітей до «розумного, доброго і вічного», зробити потребу в читанні складником їхнього духовного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Налепин А. Л. Барон Мюнхгаузен – Российский кирасир / А. Л. Налепин // Российский Архив : История Отечества в свидетельствах и документах XVIII–XX вв. : альманах. – М., 1995. – Т. VI.
2. Світова література 5–9 кл. : програма для загальноосвіт. навч. заклад. / О. М. Ніколенко, К. В. Таранік-Ткачук, С. П. Фоміна та ін. – К. : Освіта, 2013. – 96 с.
3. Приключения и злоключения барона М-г-з-на // Родина. – 1999. – № 1. – С. 52–57.

ЕЛЕНА КОБЗАРЬ

КТО ОН, БАРОН МЮНХГАУЗЕН?

Стаття посвящена авторам и главному персонажу книги «Удивительные приключения, путешествия и боевые подвиги барона Мюнхгаузена», рекомендованной для уроков внеклассного чтения в 5-м классе. Ее цель – привлечь школьников к увлекательной книге, развить их фантазию, воображение и творческие способности, почувствовать радость чтения.

Ключевые слова: литература для детей, приключения, путешествия, фантазия, барон Мюнхгаузен.

ELENA KOBZAR

WHO IS HE, BARON MUNCHAUSEN?

The article is devoted to the authors and the main character of the book «The Amazing Adventures of Travel and Combat Exploits of Baron Munchausen», which is recommended for home reading lessons in 5th grade. Its purpose is to attract students to the fascinating of reading, develop their fantasy, imagination and creativity, to feel the joy of reading.

Key words: *children's literature, adventure, travel, fantasy, Baron Munchausen.*

Одержано 16.04.2014 р.